

Reviews and Annotations
Рецензии и анотации

КЪМ ИСТОРИЯТА НА ПРЕДПРИЕМАЧЕСТВОТО В БЪЛГАРИЯ

Проф. д.н. Пенчо Д. Пенчев

Университет за национално и световно стопанство

Българската бизнес история разполага с относително ограничен кръг от спомени, писани от представители на предприемачите. Това е обяснимо с много фактори, сред които заслужава да се отбележат: ограниченият брой на предприемачите, фокусът на мнозина от тях върху правенето на история, а не върху нейното осмисляне, пречупената от драстичната политическа промяна през 1944 г. лична съдба на мнозина от тях и др. По тази причина една от най-важните гледни точки при опитите за разбиране на модерното българско стопанско развитие липсва. А без виждането на индустриалци, търговци и банкери за това какво им пречи и помага в българската стопанска действителност, как се отразяват вътрешно- и външнополитическите събития върху тяхната дейност, как получават подготовката си и натрупват капитали, как и колко работят в предприятията си и т.н., не може да се осмисли миналото и от него да се извлекат адекватни поуки и изводи за настоящето и бъдещето.

Наскоро публикуваните спомени на троянския фабрикант Никола Цонковски (1902 – 1997 г.) частично запълват този дефицит (Tsonkovski 2025). Както всички спомени, те имат своите специфики и трябва да се ползват внимателно от професионалисти и от любители при реконструирането на стопанското минало, а и на местната и националната историята през XX век, като цяло. Те не са абсолютната истина за България или за Троян през периода, те са историята, видяна през очите на човек, който се справя с много трудности, с много не се справя, среща много пречки, но се опитва да остане с изправен гръбнак дори и в най-тежките времена от личния си живот.

Съдбата на Н. Цонковски показва, че българският капиталист предприемач е беден по произход, натрупва капиталите си с лична спестовност, а необходимите професионални знания и умения получава след продължителна работа в различни предприятия извън България – в неговия случай в Румъния, Австрия, Чехословакия и Германия. Останал сирак от най-ранна възраст, Н. Цонковски с упоритост и търпение трупа знания, опитва различни житейски

поприща, среща и преодолява много пречки. Освен професионалните знания и умения, които усвоява във водещи компании на обувното производство, младият троянски моделиер на обувки буквално попива нещо по-важно. Това е бизнес етиката на Централна Европа с характерните за нея дисциплина, прагматизъм, честност, съобразяване с правилата и бюрократичните изисквания. Тя формира основния пласт от цялостната философия на този български индустриален предприемач. Той усвоява и пренася тези ценности в българска среда, опитва се с много трудности да ги прилага. Не му допадат цялостната култура и обществена организация на Франция и Париж, затова и не успява да се задържи там, а напуска по-скоро разочарован.

Цонковски създава обувното си предприятие във време на възходяща стопанска конюнктура, когато търсенето на обувки от страна на градското население постепенно се увеличава, а изградената инфраструктура и съществуващите пазарни механизми позволяват да се надскочат границите на родния му Троян и да се работи за националния пазар. След завръщането си в България през 1934 г. в първите си стъпки като индустриалец Цонковски се сблъсква и е принуден да преодолява бюрократизъм, бездушие, завист, липса на квалифицирана работна ръка, неспазване на уговорки и корупционни практики. При това положение упоритият труд на Цонковски и съпругата му е основната причина за успеха на предприятието.

В спомените има детайли, които разкриват как работят и живеят иновативните индустриалци в България и какво е мястото на жената като съпредприемач в обувната фабрика. Мястото и ролята на жените в стопанството на страната невинаги може да се раздели от това на мъжете, но е важно да се подчертае, че роля за успеха на обувното предприятие на Цонковски има не само той, но и съпругата му. В определени случаи мъжът и жената действат като едно цяло не само в традиционното селскостопанско производство, но и в модерното индустриално предприемачество.

След дългите години на пестене и работа в чужбина Цонковски не е сам в трудната задача да постави предприятието си на здрави основи. В цялата сложна организаторска и производствена дейност той работи заедно със съпругата си. В спомените си Цонковски разказва как при липса на някоя от работничките съпругата му я замества, а след като свърши смяната на работниците, двамата довършват недовършена работа, подреждат и подготвят материалите за следващия ден. След това съпругата му поема и счетоводната работа. Така те успяват редовно да плащат на работниците си, а предприемаческото семейство се ограничава много „и в личните си разходи, и в храната си“. Важно е да се подчертае, че той и съпругата му работят и по-дълго време, и по-интензивно от наемните работници. Заплатите на последните винаги са изплащани навреме, докато понякога се случва „капиталистите“ да няма какво да сложат на масата ...

Спомените разкриват отражението на Втората световна война върху българското стопанство. Могат да се открият променените условия, нарастването на цените и опита на държавата да ги контролира, появата на нерегламентиран пазар, т. нар. „черна борса“, увеличаването на административния натиск спрямо индустриалците и т.н. Цонковски усеща, че с навлизането на немската армия в СССР на 22 юни 1941 г. напрежението и противопоставянето между отделни групи в българското общество нараства и достига до степен, при която болезненото „кръвопускане“ сякаш е единствен изход.

След преврата от 9 септември 1944 г. личната съдба на Цонковски е пречупена. Той оцелява в чистките непосредствено след промяната във властта благодарение на това, че е военно мобилизиран. Въпреки това предприятието му е подложено на натиск от страна на политическата власт, конфискувани са ценни материали. Един важен и пренебрегван от науката аспект, който се разкрива в спомените, трябва да се коментира и разбере. Срещу Цонковски са особено зле настроени дребните занаятчийи общари, не пролетариите, а дребни местни производители. Очевидно в това настроение се отразява натрупаното през годините още от края на XIX век напрежение и недоволство на дребните занаятчийи. В продължение на десетилетия българската държава е насърчавала законодателно индустриалците, докато дребните градски производители не са срещали сериозна и трайна подкрепа. Тази „голяма“ политика се превръща в скрита омраза и завист на занаятчийите срещу индустриалните предприемачи и се отразява върху житейските неволи на Н. Цонковски. Превратът на 9 септември и започналите икономически и политически промени дават криле и на личната завист, отмъстителността и болезнените амбиции.

Тежката политизацията, притискането на частната инициатива, последващата национализация и отстраняване на Цонковски от неговото промишлено предприятие са илюстрация на унищожаването на трудно създадения преди 1944 г. стопански елит. Впрочем за характеристиките на стария стопански елит е изключително показателен един епизод, разказан от Цонковски. В средата на 50-те години на XX век Цонковски започва работа в бояджийска кооперация в Троян. Там се среща и работи с Кънчо Шипков – наследник на една от най-значимите български розотърговски фирми от Казанлък. Фирмата е с корени още преди Освобождението от османска власт, а К. Шипков е с изключително за времето си образование и професионална подготовка на експерт-счетоводител. След преврата на 9 септември 1944 г. при национализацията са отнети всичките му активи, а самият той прекарва известно време в лагера на остров Персин до Белене. По думите на Н. Цонковски, К. Шипков е „усърден и трудолюбив, честен до екстремност“. Често клиенти на бояджийската кооперация изискват Шипков и Цонковски да работят на техните обекти. Когато Шипков се заинтересувал защо клиентите търсят точно тях, получава следния многозначителен отговор: „1. Зная, че няма да бъда излъган. 2. Зная, че

работата ми ще бъде изпълнена добросъвестно. 3. Зная, че при измерването и съставянето на сметките няма да бъда излъган, и 4. Мога спокойно да оставя помещенията си на ваше разположение“ (стр. 440).

Авторът описва детайлно и с множество документи униженията, на които е подложен в годините на социализма. Те са свързани най-вече с отнемането на дома му, с разочарования и неприятни изненади от страна на близки роднини и с непрекъснатите административни спънки, които се правят от местни „феодали“. Документално обоснованата сага, свързана с дома на Цонковски, изглежда относително маловажна с оглед на други интересни сюжетни линии в спомените. При все това тя не е за пренебрегване и заслужава внимание. Пред очите ни е един вече „бивш“ човек, който се опитва да играе по правилата на играта на социалистическия режим. Неговите молби, писма и т.н. изразяват онази бизнес и цялостна етика, която Цонковски възприема в началото на осъзнатия си житейски път. Тя се състои във вярата му във върховенството на правото и във възможността и необходимостта отделният индивид, независимо от положението си, упорито да отстоява и защитава тези принципи.

В спомените на Н. Цонковски се срещат интересни детайли и подробности за българското и европейското минало през XX век, които са по-скоро косвено свързани със стопанското минало на страната. Той преживява в София трудните следвоенни години (след края на Първата световна война), включително и епидемията от т. нар. испански грип, вижда последиците от потушаването на Септемврийското въстание през 1923 г., показва специфики на бизнеса в Румъния, усеща и разкрива интересни детайли от отражението на Голямата депресия от 30-те години на XX век върху стопанството, но и върху социалния живот в Германия, показва в необичайна и непозната светлина някои интересни фигури от българската история ...

Спомените на Н. Цонковски са важно свидетелство на времето. Без преувеличение или ирония те могат да се озаглавят „Житие и страдания грешного фабриканта“, но те би трябвало да се четат критично и да не се приемат като единствената истина. В някои случаи той допуска фактологични грешки и неточности. Спомените отразяват спецификите на характера му и тежките изпитания, на които го подлага животът, неизбежно слагат своя отпечатък. Личните му преценки за процеси, хора и събития са повлияни от времето, някои от тях с основание са отхвърлени в съвременното общество. Явно, българските предприемачи не са ангели и както всички хора, имат своите грешки и грехове. Те обаче са част от миналото ни. Минало, което не е едноплатово, не е само черно-бяло, а има своите нюанси и трудни изводи. Затова трябва да го познаваме и да го осмислим като предпоставка за по-добро бъдеще.

ЛИТЕРАТУРА

ЦОНКОВСКИ, Н., 2025. *Трънливият път на един специалист от обувната индустрия. Спомени и преживелици (1912 – 1972 г.)*. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“.

REFERENCES

TSONKOVSKI, N., 2025. *The Thorny Path of a Specialist in the Footwear Industry: Memoirs and Experiences (1912 – 1972)*. Sofia: St. Kliment Ohridski University Press.

ON THE HISTORY OF ENTREPRENEURSHIP IN BULGARIA

✉ **Prof. Pencho D. Penchev, DSc.**
ORCID iD: 0000-0001-7542-1625
WoS Researcher ID Q-4377-2016
Scopus Author ID: 35275649000
University of National and World Economy
Sofia, Bulgaria
E-mail: p.penchev@unwe.bg